

До разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 2023-48 Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

ВІДГУК

**офіційного опонента – Спесівцева Дениса Сергійовича,
кандидата юридичних наук,
доцента кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету імені Лесі Українки
на дисертацію
Покровської Анастасії Олегівни
«САМОЗАХИСТ У ДОГОВІРНИХ ВІДНОСИНАХ»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право»**

Актуальність теми дисертаційної роботи. В умовах сучасного розвитку суспільних відносин самозахист суб'єктивних цивільних прав залишається одним з найбільш важливих проблемних питань чинного цивільного законодавства України, науки цивільного права, а також практики правореалізації і правозастосування. Воно об'єднує у собі цілий комплекс взаємопов'язаних аспектів наукового і практичного характеру, що надає його розгляду особливої актуальності, а результатам його цивільно-правового дослідження практичної цінності.

По суті, проблема самозахисту суб'єктивних цивільних прав є глибинною концептуальною проблемою цивільного права у якій отримує втілення співвідношення вихідних самоорганізаційних (децентралізованих) і похідних дотичних до них імперативних (централізованих) засад у цивільно-правовому регулюванні суспільних відносин. У значній мірі ця проблема є проблемою монополії та демонополізації державного примусу у приватноправовій сфері суспільних відносин, а її характер отримує безпосереднє відображення у

цивільно-правовій політиці держави, зокрема крізь призму положень чинного у конкретний історичний період часу цивільного законодавства.

Піднята проблема не є новою для цивільного права. Більш глибоке занурення у її історичні аспекти дозволяє стверджувати, що власне феномен самозахисту виник у доправовий період, про що обґрунтовано відмічає і дисертантка (с. 13 дисертації), зокрема на рівні поведінки членів первісного суспільства із захисту від зовнішніх загроз (переважно хижих тварин) і набув суспільного значення у ході його становлення як звичаю, який санкціонував можливість захисту від «протиправних» актів поведінки інших членів спільноти або членів інших спільнот (родів чи племен). Саме ці обставини є підґрунтям для висновку про природний характер права на самозахист.¹

Тому виникнення перших державних утворень і перехід інститутів управління до використання інструментів упорядкування цивільних відносин закономірно підняло проблему співвідношення неюрисдикційного і юрисдикційного захисту, адже, як відомо, можливість застосування примусу і утримання для його здійснення спеціального апарату розглядається в сучасних юридичних дослідженнях як одна з ознак держави.

У зв'язку з цим існує потужне підґрунтя для висновку, що саме конкурентний аспект співвідношення неюрисдикційних і юрисдикційних способів захисту цивільних прав укорінив концептуальний характер піднятої проблеми, яка десятиріччями переслідує механізм цивільно-правового регулювання суспільних відносин і отримує втілення у його нормативно-правовій недовершеності в частині упорядкування відносин, пов'язаних із застосування самозахисту. Дуже тривалий час держави вкрай обережно підходили до санкціонування способів самозахисту суб'єктивних цивільних прав.

Водночас, якщо, наприклад, у Цивільному кодексі УРСР 1963 року законодавець обмежився відносно короткими за змістом статтями 444 «Шкода заподіяна в стані необхідної оборони» та 445 «Відповідальність за шкоду,

¹ Осолінкер І. М. Самозахист права власності в Україні: дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2011. С. 29–30.

заподіяну у стані крайньої необхідності» (обидва зі способів самозахисту здійснюються фактичними діями), то у Цивільному кодексі України 2003 року (далі – ЦК України) отримала закріплення окрема стаття 19 «Самозахист цивільних прав», яка хоча, розкриваючи природу самозахисту, не окреслює при цьому чітко способи самозахисту, однак, тим не менше, фактично санкціонує використання способів самозахисту, що можуть вчинятися юридичними діями, а тому не лише у деліктних, однак також і в регулятивних, зокрема договірних цивільних відносинах. Крім того, зміст цієї норми дозволяє «ідентифікувати» відповідні способи самозахисту посередництвом системного аналізу крізь нього інших положень основного акту цивільного законодавства України.

Практична цінність зазначеного припису, а також пов'язаних із ним нормативно-правових положень ЦК України особливо підвищується останніми роками на тлі активної розбудови державою юридичних механізмів альтернативного вирішення спорів. Завантаженість судової системи, яка не змогла бути подолана ані реформою Верховного Суду України, ані внесенням змін до Цивільного процесуального кодексу України, штовхає державу до пошуку нових підходів у вирішенні проблеми захисту суб'єктивних прав учасників цивільних правовідносин, в якості одного з яких слід розглядати вдосконалення на нормативно-правовому рівні юридичних механізмів самозахисту, особливо зважаючи на процес рекодифікації цивільного законодавства, який відбувається сьогодні.

У світлі зазначеного, наукова розробка такого малодослідженого аспекту самозахисту цивільних прав як застосування його способів у договірних відносинах здатна виступити одним з важливих доктринальних компонентів процесу вдосконалення положень чинного цивільного законодавства України.

Ураховуючи окреслені вище положення, актуальність дисертаційної роботи «Самозахист у договірних відносинах», підготовленої Покровською Анастасією Олегівною, визначається щонайменше двома обставинами.

В якості першої виступає у цілому загальний високий рівень актуальності питання самозахисту у цивільному праві. Положення чинного цивільного законодавства України, що регулюють відносини з приводу застосування способів неюрисдикційного захисту (самозахисту) суб'єктивних цивільних прав, наразі залишаються недовершеними і фрагментарними. Законодавець не дає чіткої відповіді на питання системи способів самозахисту цивільних прав, не пропонує чіткого механізму застосування деяких із них, наприклад, притримання.

В якості другої обставини, що актуалізує тему дослідження, виступає його предмет – правове регулювання самозахисту в договірних відносинах за законодавством України (с. 6 дисертації). У контексті логічної послідовності досліджень, присвячених самозахисту цивільних прав, він відносить дисертацію до третьої (актуальної) генерації наукових пошуків у відповідній сфері для яких характерне фокусування на конкретних «точкових» особливостях застосування певної групи способів самозахисту або окремого його способу. У предметі аналізованого дослідження ними виступає група способів самозахисту цивільних прав, що застосовуються у договірних відносинах, а по суті – юридичні способи самозахисту, які відносяться до малодосліджених питань сучасної цивілістики.

У межах першої генерації досліджень теоретичному вирішенню піддалось питання самої можливості застосування учасниками цивільних правовідносин неюрисдикційних способів захисту їх суб'єктивних прав. Ці дослідження активно проводились у XIX столітті і були представлені у тому числі окремими положеннями публікацій (переважно статей і підручників) німецьких вчених-пандектистів, а також представників дореволюційної російської науки цивільного права. Варто лише згадати майже уніфіковану вкрай обережну позицію з цього приводу Б. Віндшейда, який у параграфі 123 під назвою «Заборона самопомоги» (нім. "*Verbot der Selbsthilfe*") «Підручника з пандектного права» (нім. "*Lehrbuch des Pandektenrechts*") 1862 року характеризував самопомогу (яка у сучасному

цивільно-правовому розумінні є самозахистом) як недопустиму до використання і припускав можливість звернення до неї лише в особливо крайніх і виключних випадках², а також Г. Дєрнбурга, який щонайменше у третьому виданні своїх «Пандектів» (нім. “*Pandekten*”) 1892 року характеризував самодопомогу як допустимий у зв’язку зі швидкістю та рішучістю способом захисту, проте водночас таким, що повинен перебувати у тісних рамках, визначених державою.³

До другої генерації досліджень слід відносити сучасні наукові пошуки, спрямовані на уточнення природи самозахисту і власне визначення кола способів захисту, які відносяться до самозахисту. В якості таких досліджень слід розглядати дисертаційну роботу «теоретико-правового» напрямку К. О. Гориславського «Право людини та громадянина на самозахист життя і здоров’я від протиправних посягань» (Київ, 2003), а також цивілістичну дисертаційну працю О. І. Антонюк «Право учасників цивільних правовідносин на самозахист» (Харків, 2004).

В якості досліджень третьої генерації виступають праці, підготовлені у межах харківської цивілістичної школи, а саме дисертації І. М. Осолінкера «Самозахист права власності в Україні» (Харків, 2011) та Л. І. Ляшевської «Відшкодування шкоди, завданої особою у разі здійснення нею права на самозахист» (Харків, 2016).

У світлі окресленого вище робота Покровської А. О. виступає логічним продовженням раніше проведених наукових досліджень, присвячених самозахисту цивільних прав.

При цьому особливо примітно, що представлена робота проведена у межах харківської цивілістичної школи, представники якої зробили визначальний внесок у наукову розробку цивільно-правової проблеми самозахисту суб'єктивних прав в Україні. У світлі наведених вище робіт

² Windscheid B. Lehrbuch des Pandektenrechts: in drei Bänden. Düsseldorf: Verlagshandlung von Julius Buddeus, 1862. Erster Band. S. 297–298.

³ Dernburg H. Pandekten: in drei Bänden. Berlin, Verlag von H.W. Müller, 1892. Erster Band. Dritte, verbesserte Auflage. S. 290–291.

необхідно відмітити статтю одного з яскравих представників харківської цивілістичної школи Ч. Н. Азімова «Здійснення самозахисту у цивільному праві», опубліковану у 2001 році у «Віснику Академії правових наук України» тоді ще за матеріалами проєкту ЦК України, і яка, по суті, стала однією з перших праць, присвячених цій тематиці.

У зв'язку з цим тема представленої роботи є актуальною та нагальною як у науковому, так і практичному ракурсах і є яскравим проявом тематичної орієнтації харківської цивілістичної школи і наступництва наукових досліджень, яке, як правило, позитивно відображається на одержуваних у ході наукового пошуку результатах, зокрема в частині їх глибини і новаторства, що отримало безпосереднє підтвердження і в аналізованій роботі.

Новизна представлених результатів проведеного дослідження.

Представлені результати наукового дослідження, зокрема наукові положення, висновки, рекомендації та пропозиції, сформовані у роботі, характеризуються високим рівнем наукової новизни і новаторства, а деякі з представлених положень мають абсолютно новий характер відносно результатів попередніх наукових пошуків, що в тій чи іншій мірі стосувались самозахисту суб'єктивних цивільних прав. В якості таких положень виступають:

– компонентно-стадійне зображення механізму застосування самозахисту в договірних відносинах (пункт 1 наукової новизни, с. 8, 72–84 дисертації);

– пропозиція передбачити невичерпний (універсальний) перелік способів самозахисту, що можуть застосовуватися сторонами договору та розташувати їх в порядку радикальності впливу на договірне правовідношення (пункт 2 наукової новизни, с. 8, 99–100 дисертації);

– висновок про можливість трансформації способів самоохорони у способи самозахисту внаслідок порушення прав кредитора за договором (пункт 3 наукової новизни, с. 8, 183 дисертації);

– здійснення комплексної класифікації способів самозахисту в договірних відносинах за такими змістовними критеріями як порядок попередження

боржника про застосування способів захисту; правова визначеність застосовуваних способів; правова природа мір, які можуть бути застосовані; вплив на договірне правовідношення і характер задоволення вимог кредитора (пункт 4 наукової новизни, с. 8–9, 92–100 дисертації);

– віднесення заходів оперативного впливу, видів забезпечення виконання зобов'язання та мір договірної цивільно-правової відповідальності до способів самозахисту в договірних відносинах (пункт 5 наукової новизни, с. 9–10, 37–59 дисертації);

– висновок про те, що види забезпечення виконання зобов'язання та міри договірної цивільно-правової відповідальності виступають способами самозахисту виключно у зв'язку з порушенням зобов'язання боржником, на відміну від реалізації заходів оперативного впливу, що застосовуються й у випадках реальної загрози порушення зобов'язання (пункт 6 наукової новизни, с. 10, 57–59, 109, 114, 130, 134, 161, 164 дисертації).

Високий рівень наукової новизни характерний і для низки інших результатів проведеного дослідження серед яких зокрема такі:

– розуміння самозахисту в договірних відносинах, як неюрисдикційної форми захисту прав, що полягає в застосуванні уповноваженою особою (кредитором) дій юридичного та фактичного характеру – способів захисту прав та законних інтересів, передбачених договором або законом, які застосовуються кредитором самостійно, незалежно від можливості звернення до компетентних органів за захистом своїх прав (с. 10, 58 дисертації);

– доведення, що право кредитора не перевіряти встановлені договором способи самозахисту на предмет їх відповідності змісту порушеного права, характеру дій, якими воно порушене, а також наслідкам, що можуть бути спричинені цим порушенням, що пов'язано з дією презумпції їх правомірності внаслідок встановлення в договорі (с. 10, 64–65 дисертації);

– пропозиція диференціювати способи самозахисту залежно від їх впливу на договірне правовідношення. Вказано на необхідність вибору кредитором способу захисту (в межах договору та закону), зважаючи на істотність

порушення умов договору контрагентом (с. 10, 75, 81, 98–99, 118–119 дисертації);

– обґрунтування необхідності встановлення темпоральних меж щодо реалізації особою права на самозахист (с. 10, 82–83 дисертації);

– відмежування понять «спосіб» та «засіб», внаслідок чого було запропоновано під способами самозахисту розуміти застосування кредитором юридичних та фактичних дій, які спрямовані на попередження, припинення, або відновлення порушеного права та (або) компенсацію витрат, викликаних порушенням права. У свою чергу засоби захисту є допоміжними елементами (правочин, договір, вимога, відповідне повідомлення про застосування способу самозахисту) за допомогою яких реалізуються способи самозахисту (с. 11, 85–87 дисертації).

Також на позитивну оцінку у зв'язку з високим рівнем наукової новизни заслуговують інші окремі авторські наукові положення, висновки та рекомендації, сформовані у дисертації, що не отримали відображення в частині «Наукова новизна одержаних результатів» або ж такі, що розширюють висновки, зафіксовані у зазначеній частині роботи, а саме:

– повернення володіння чи припинення порушення є способами, а не засобами захисту цивільних прав (с. 48 дисертації);

– віднесення медіації до числа самостійних способів захисту цивільних прав є спірним (с. 53 дисертації);

– способи самозахисту не повинні бути прямо заборонені законом (с. 68 дисертації);

– деякі заходи оперативного впливу відносяться до способів самоохорони (с. 106–107 дисертації);

– примус не завжди пов'язаний з діяльністю юрисдикційних органів (с. 124 дисертації);

– визначення мір цивільно-правової відповідальності через таку правову категорію, як «акт державного примусу» є недоречним (с. 181 дисертації).

Наукова обґрунтованість представлених результатів проведеного дослідження.

Представлені Покровською А. О. у дисертаційній роботі наукові положення, висновки, рекомендації та пропозиції є у необхідній мірі обґрунтованими, а також виваженими і достовірними. Умовиводи дисертантки ґрунтуються на глибокому авторському осмисленні наукових розробок вітчизняних і зарубіжних вчених-юристів, актів цивільного законодавства України і зарубіжних країн, а також судової практики України.

Теоретичне обґрунтування наукових положень, висновків і рекомендацій значно посилюється положеннями підрозділу 1.1. *«Історичні умови формування та розвитку самозахисту як форми захисту цивільних прав»* (с. 13–28 дисертації), які водночас також позитивно вплинули на характер новизни одержаних результатів.

Завертаючись до розгляду відповідних питань дисертантка здійснює наукову ревізію історичного досвіду правового регулювання відносин, пов'язаних із застосуванням самозахисту цивільних прав, що дало їй змогу вірно оцінити рівень актуальності піднятого питання, виявити здійснені спроби його вирішення, визначити положення, що вже пропонувались суб'єктами нормотворення, а також представниками наукової спільноти і у цілому охопити увагою необхідне коло актуальних для сучасності питань у ході подальшого наукового аналізу.

Також науковій обґрунтованості представлених результатів проведеного дослідження сприяє його побудова у тому числі на важливих прогресивних доктринальних положеннях, що є результатами відносно нещодавніх дослідницьких розробок у сфері захисту суб'єктивних цивільних прав. Йдеться у тому числі про:

- розмежування вузького і широкого розумінь самозахисту (с. 30 дисертації);
- розмежування самоохорони і самозахисту суб'єктивних цивільних прав (с. 34–35 дисертації);

– можливість здійснення захисту суб'єктивних цивільних прав не лише при порушенні суб'єктивного цивільного права, проте також і в умовах реальної загрози такого порушення (с. 34, 35, 41, 48, 50 дисертації), що є більш прогресивною, а головне обґрунтованою з точки зору нормативно-правових положень чинного цивільного законодавства України, науковою позицією;

– віднесення заходів оперативного впливу до способів самозахисту цивільних прав у договірних відносинах (с. 42 дисертації);

– розгляд в якості способів захисту суб'єктивних цивільних прав у тому числі мір цивільно-правової відповідальності (с. 56, 58, 59, 89, 167 та ін. дисертації), незважаючи на спроби деяких дослідників принципово розмежовувати ці категорії як протилежні;

– розширений погляд на функції цивільного права у контексті захисту суб'єктивних цивільних прав, які не зводяться виключно до охоронної (обсяг якої в сучасних умовах є дискусійним з огляду на структурний підхід до диференціації функцій цивільного права) і компенсаційної функцій, а включають, зокрема стимулюючу, власне захисну, відновлювальну і компенсаційну функції (с. 57–58 дисертації);

– зупинення виконання як спосіб самозахисту завжди має тимчасовий характер, на відміну від часткової відмови від договору (с. 121 дисертації);

– на час встановлення види забезпечення виконання зобов'язання проявляють свій охоронний та стимулюючий характер, однак не виступають способами захисту права (с. 134 дисертації);

– принципова різниця між встановленням довірчої власності при укладенні договору управління майном та фідучіарним закладом полягає у тому, що перша має на меті захистити інтереси власника майна, у той час як другий спрямований саме на захист інтересів довірчого власника (с. 156 дисертації).

Окремі положення дисертації додатково підкріплюються правовими висновками вітчизняних і зарубіжних судів. Здобувачкою наукового ступеня

опрацьовано більше сорока рішень національних судів України (с. 33, 44, 63, 64, 73, 78–79, 125, 138 та ін. дисертації), а також окремі рішення із судової практики США (с. 38–39 дисертації), які містять правові позиції, що тією чи іншою мірою стосуються самозахисту цивільних прав. Ураховуючи вузьку спрямованість роботи і недостатню розвиненість нормативно-правової бази в частині регулювання відносин, пов'язаних із застосуванням способів самозахисту у договірних відносинах, це дуже серйозний показник, який водночас підтверджує охоплення дисертанткою не лише теоретичних, проте також і практичних аспектів предмету дослідження.

Рівень виконання поставленого наукового завдання.

У науковому дослідженні у повній мірі наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукового завдання, що виявляється у з'ясуванні природи самозахисту в договірних відносинах та розробці механізму його оперативної реалізації й утвердженні права сторін договору в можливості ефективного захисту порушених прав без звернення до юрисдикційних органів.

Комплексне досягнення цієї мети забезпечене успіхом авторки у повному виконанні таких поставлених завдань наукового пошуку як:

- здійснити історико-правовий аналіз становлення інституту самозахисту на теренах сучасної України, відшукати перші прояви самозахисту в нормативно-правових документах та звичаєвому праві минулих часів;
- визначити правову природу, ознаки, функції самозахисту на основі аналізу юридичної наукової літератури та судової практики України та зарубіжних країн;
- надати універсальне розуміння поняття самозахисту в договірних відносинах, що здатне охопити всі складові його реалізації на практиці;
- охарактеризувати способи захисту, які можуть реалізовуватися в порядку неюрисдикційної форми захисту прав;

– розробити універсальний механізм здійснення самозахисту в договірних відносинах з урахуванням різноманітності можливих способів самозахисту та шляхів їх реалізації;

– здійснити розгорнуту класифікацію способів самозахисту в договірних відносинах;

– на основі аналізу судової практики виявити основні проблеми реалізації способів самозахисту та запропонувати шляхи їх вирішення;

– виявити недоліки правового регулювання самозахисту в договірних відносинах в Україні та розробити пропозиції з удосконалення законодавства у цій сфері на основі вивченого досвіду зарубіжних країн.

Важливу роль у забезпеченні повноти досягнення поставленого наукового завдання зіграв план наукового дослідження. Адже на відміну від архітектурно-дослідницьких платформ, що забезпечують дослідження об'єктів цивільних прав, цивільно-правових договорів або цивільних правовідносин, які передбачають існування усталених «канонічних» планів наукового пошуку, дослідження самозахисту прав у договірних відносинах пов'язується з необхідністю формування унікальної у певній мірі структури наукового аналізу.

У світлі зазначеного необхідно позитивно оцінити методичний підхід здобувачки наукового ступеня до цього питання і відмітити її успіх у його вирішенні. Пропонована структура дослідження є логічною і послідовною, що сприяло системному розв'язанню поставлених завдань.

Робота складається зі вступу, двох розділів (перший має чотири, а другий – три підрозділи), висновків, списку використаних джерел та додатку.

У межах підрозділу 1.1. «Історичні умови формування та розвитку самозахисту як форми захисту цивільних прав» розкривається первісна природа самозахисту суб'єктивних прав (с. 13 дисертації), висвітлюються історичні форми права на самозахист або його пререквізити, зокрема *certa et solemnia verba* (с. 13–14 дисертації), *nexum* (с. 14–15 дисертації), *jus talionis* (с. 15–16 дисертації), *vim vi repellere licet* (с. 16–17 дисертації), окреслюються

особливості процесу становлення примату юрисдикційної форми захисту прав над неюрисдикційною (с. 17–18 дисертації).

Окрема увага присвячується аналізу правових джерел, що діяли на території сучасної України (починаючи з епохи Київської Русі і до завершення перебування України у складі СРСР), положення яких тією чи іншою мірою стосувались здійснення права на самозахист (с. 18–26 дисертації). Також авторка звертається до іноземного досвіду регулювання відносин, пов'язаних із самозахистом цивільних прав (с. 26 дисертації) і окреслює вектор подальшого дослідження (с. 27–28 дисертації).

Положення підрозділу 1.2. *«Поняття, ознаки та функції самозахисту у договірних відносинах»* розкривають нормативно-правовий підхід до визначення суб'єктивного права на самозахист, що отримав відображення у положеннях чинного цивільного законодавства України (с. 29–30 дисертації), сучасні наукові підходи до самозахисту (с. 30–34 дисертації).

Також дисертантка звертається до розгляду питання розмежування самоохорони і самозахисту (с. 34–35 дисертації), видів цивільних відносин у яких може бути застосований самозахист (с. 36–37 дисертації), аналізу іноземного досвіду санкціонування самозахисту прав у договірних відносинах (с. 37–40 дисертації). Визначаються способи самозахисту цивільних прав у договірних відносинах (с. 40–43 дисертації), аналізуються категорії «форма» та «спосіб» у контексті самозахисту цивільних прав у договірних відносинах (с. 43–48 дисертації), формується авторське визначення самозахисту (с. 47 дисертації), розглядаються ознаки самозахисту цивільних прав (с. 48–55 дисертації), визначається можливість віднесення видів забезпечення виконання зобов'язання та мір цивільно-правової відповідальності до способів самозахисту у договірних відносинах (с. 56–59 дисертації).

У підрозділі 1.3. *«Умови та механізм здійснення самозахисту в договірних відносинах»* увага присвячується визначенню умов (у тому числі у контексті співвідношення категорій «умови» та «підстави») застосування самозахисту суб'єктивних цивільних прав у договірних відносинах (с. 60–69

дисертації), а також аналізу поняття «механізм» у контексті самозахисту цивільних прав у договірних відносинах (с. 69–70 дисертації) і порядку його функціонування в умовах практики (с. 70–72 дисертації). Визначаються складові механізму самозахисту цивільних прав у договірних відносинах і специфіка його реалізації (с. 72–84 дисертації).

У межах підрозділу 1.4. *«Поняття та класифікація способів самозахисту в договірних відносинах»* розкривається співвідношення між категоріями «спосіб» і «засіб» у контексті самозахисту цивільних прав у договірних відносинах (с. 85–87 дисертації), визначається можливий підхід до вдосконалення положень чинного цивільного законодавства в частині фіксації способів самозахисту прав у договірних відносинах (с. 88–91 дисертації), здійснюється класифікація способів самозахисту цивільних прав у договірних відносинах (с. 92–100 дисертації).

Другий розділ дисертації *«Певні способи самозахисту в договірних відносинах та особливості їх застосування»* містить три підрозділи.

У підрозділі 2.1. *«Заходи оперативного впливу»* аналізуються положення чинного законодавства України, що встановлюють заходи оперативного впливу (с. 106–109 дисертації), з'ясовується сутність і порядок застосування таких заходів як «одностороння зміна умов договору» та «одностороння відмова від договору» (с. 109–120 дисертації), «зупинення виконання зобов'язання» (с. 120–123 дисертації), «виконання зобов'язання в натурі» та «виконання зобов'язання за рахунок боржника» (с. 123–128 дисертації), «вимога кредитора про дострокове виконання зобов'язання боржником» (с. 128–131 дисертації).

Підрозділі 2.2. *«Реалізація кредитором видів забезпечення виконання зобов'язань як способів самозахисту у договірних відносинах»* розкриває поняття видів забезпечення виконання зобов'язань як способів самозахисту у договірних відносинах (с. 132–135 дисертації), а також порядок застосування як способів самозахисту цивільних прав у договірних відносинах таких видів забезпечення виконання зобов'язань: притримання (с. 135–139 дисертації),

застава (с. 139–142 дисертації), зокрема у формі іпотеки (с. 142–149 дисертації) та закладу (с. 149–154 дисертації), довірча власність (с. 154–158 дисертації), порука (с. 158–160 дисертації), гарантія (с. 160–163).

У межах підрозділу 2.3. *«Застосування мір цивільно-правової відповідальності як способів самозахисту в договірних відносинах»* отримує більш розгорнуте розкриття природа цивільно-правової відповідальності, а також її мір як способів самозахисту суб'єктивних цивільних прав у договірних відносинах (с. 164–170 дисертації). Розглядаються такі міри цивільно-правової відповідальності як «відшкодування збитків» (с. 170–173 дисертації), а також «сплата неустойки та втрата завдатку» (с. 173–177 дисертації).

Як наслідок дисертація позбавлена різких переходів між структурними елементами, підрозділи роботи перебувають у міцному зв'язку між собою; що забезпечує наступництво викладення наукового матеріалу і поступове поглиблення дослідження у межах єдиного вектору наукового пошуку.

Оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності.

У ході дослідження авторкою використано широкий спектр методів наукового аналізу. Використання усіх методів, заявлених у вступі, отримало підтвердження у дослідженні. До них відносяться такі: діалектичний, історико-правовий, порівняльно-правовий, системно-структурний, логіко-юридичний, метод тлумачення норм права та інші методи наукової діяльності.

Необхідно позитивно охарактеризувати використання дисертанткою також критичного методу (с. 32, 50, 78, 86, 93, 108, 109, 168–169 та ін. дисертації), що дозволило їй не уникати «гострих кутів» предмету дослідження і прагматично вирішувати завдання наукового пошуку, обґрунтовано піддаючи при цьому критиці окремі наукові положення, а також норми цивільного законодавства України, які мають слабкі сторони.

Окремо варто відмітити якість роботи дисертантки з джерельною базою, що також є свідченням оволодіння нею на високому рівні методологією наукової діяльності. Зокрема на позитивну оцінку заслуговує активне

використання у ході проведення наукового аналізу іноземних наукових джерел опублікованих англійською та польською мовами, а також оригінальних текстів нормативно-правових актів, зокрема цивільних кодексів Республіки Узбекистан, Киргизької Республіки, Республіки Казахстан, Республіки Польща.

Це свідчить про оволодіння А. О. Покровською на високому рівні не лише методами тлумачення, але й лінгвістичними методами досліджень у цілому.

Загалом джерельна база роботи, а також посилання на використані у ході проведення наукового аналізу положення нормативно-правових актів, результати наукових пошуків та матеріали судової практики демонструють високий рівень оволодіння Покровською А. О. методологією проведення юридичних досліджень у предметі яких міцно переплітаються як теоретичні питання, так і питання практики правореалізації і правозастосування. У межах тематики самозахисту суб'єктивних цивільних прав у договірних відносинах ці два аспекти поєднані майже нерозривно.

При цьому слід відмітити однаково високу майстерність авторки у використанні юридичного науково-дослідного інструментарію як при розв'язуванні теоретичного блоку питань самозахисту прав у договірних відносинах, так і у ході аналізу відповідної судової практики.

Вдалих підбір методів наукового аналізу і їх влучне та ефективно застосування у ході проведення наукового дослідження сприяло отриманню результатів, що становлять як наукову (академічну), так і практичну (правореалізаційну та правозастосовну) цінність у зв'язку з чим робота являє собою один з прикладів гармонійного поєднання аналізу теоретичних і практичних аспектів предмету дослідження і як наслідок – одержання теоретико- і практико-орієнтованих наукових результатів.

Також на позитивну оцінку заслуговує викладення окремим блоком у рамках загальних висновків дослідження пропозицій із вдосконалення положень чинного законодавства (усього 5 пунктів).

Наукова і практична цінність одержаних результатів. Одержані результати дослідження за рівнем своєї наукової і практичної цінності відповідають актуальності теми наукового пошуку, а також задовольняють очікування, які висуваються до наукової розробки предмету відповідного дослідження.

Сформовані у ході дослідження висновки, рекомендації і пропозиції можуть бути використані у: *правотворчій діяльності* – для удосконалення положень чинного цивільного та господарського законодавства України, що регулює відносини, пов'язані із застосуванням способів самозахисту, зокрема заходів оперативного впливу, мір цивільно-правової відповідальності та видів забезпечення виконання зобов'язання у договірних відносинах; *науково-дослідній сфері* – в якості доктринального базису для подальших досліджень окремих конкретних способів самозахисту цивільних прав у договірних відносинах; *правозастосовній діяльності* – шляхом їх застосування судами при розгляді відповідних категорій справ, адвокатами, та іншими суб'єктами під час виконання професійних функцій; *навчальному процесі* – під час викладення освітніх компонентів «Цивільне право», «Господарське право» та спеціальних вибіркових освітніх компонентів предмети яких охоплюють питання самозахисту суб'єктивних цивільних прав, а також при підготовці відповідних методичних та навчальних посібників і підручників для здобувачів вищої юридичної освіти.

Повнота викладення положень дисертації в опублікованих працях. Основні положення дослідження викладені у повній мірі в опублікованих працях здобувачки наукового ступеня з дотриманням вимог пункту 8 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44.

Зокрема, за результатами дослідження опубліковано чотири наукові статті з яких: три – у наукових виданнях, включених на дату опублікування до

переліку наукових фахових видань України, а також одна – у періодичному науковому виданні іншої держави, яка входять до Організації економічного співробітництва та розвитку та Європейського Союзу, з наукового напрямку, за яким підготовлено дисертацію.

Також здобувачкою прийнято участь у семи науково-практичних конференціях з публікацією тез доповідей, що розкривають положення дисертації.

Відповідність тексту дисертації вимогам академічної доброчесності.

Аналіз тексту дисертації, а також публікацій авторки за темою дисертації свідчить про відсутність ознак порушення здобувачкою наукового ступеня вимог академічної доброчесності. В дисертаційній роботі і публікаціях авторки наявні посилання на використані джерела інформації. При використанні ідей, тверджень та інших відомостей дотримано вимоги норм законодавства про авторське право, а також вказано достовірну інформацію про результати наукової діяльності, використані методики досліджень і джерела інформації. В дисертаційній роботі Покровської А. О. не виявлено ознак академічного плагіату.

Дискусійні положення дисертаційної роботи та зауваження. Як і будь-яке глибоке цивілістичне дослідження, у ході якого формулюються нові висновки, рекомендації і пропозиції, робота А. О. Покровської не позбавлена дискусійних положень, що є одним із закономірних наслідків ревізії сформованих попередниками умовиводів. Крім того, окремі правові позиції, викладені у ході дослідження, потребують додаткового пояснення авторкою, зокрема:

1. У пункті 1 наукової новизни одержаних результатів зазначається: *«Розроблено механізм застосування самозахисту в договірних відносинах, що складається з дій особи, чії права порушено, або існує реальна загроза такого порушення: 1) вжиття заходів, направлених на запобігання застосуванню способів самозахисту шляхом переговорів, а в разі неможливості їх проведення – надання часу для усунення недоліків за договором несправним*

контрагентом (превентивна складова, що має необов'язковий характер); 2) повідомлення кредитором боржника про застосування щодо нього способів самозахисту (сигнальна складова, що має обов'язковий характер); 3) обрання особою способу самозахисту, який буде відповідати характеру вчиненого порушення або реальній загрозі його вчинення (основна змістовна складова, що має обов'язковий характер)» (с. 8, 73–82 дисертації).

Новаторський характер цього наукового положення не викликає жодних сумнівів. При цьому воно є дуже науково ємним, адже об'єднує одразу декілька важливих висновків. У зв'язку з цим з приводу нього виникає одразу декілька запитань:

1.1. Згідно із загальноприйнятою науковою позицією самозахист суб'єктивних цивільних прав здійснюється у формі активних дій. Цей підхід є базовим і не викликає жодних сумнівів. Однак, у світлі наведеного вище наукового положення цікаво почути думку дисертантки з приводу того чи може самозахист суб'єктивних цивільних у договірних відносинах здійснюватись актами пасивної поведінки, зокрема лише такими актами або у ж певній комбінацією з актами активної поведінки.

1.2. Серед трьох зазначених стадій механізму застосування самозахисту суб'єктивних цивільних прав у договірних відносинах, які обґрунтовано названі здобувачкою наукового ступеня «превентивною», «сигнальною» та «основною змістовною» складовими, перша визначена як необов'язкова у той час як друга і третя – обов'язковими елементами механізму самозахисту.

Водночас вбачається, що у роботі у цілому розмежовується самозахист і самоохорона. У пункті 3 наукової новизни дисертантка цілком обґрунтовано зазначає, що «... способи самоохорони можуть трансформуватися у способи самозахисту ...» (с. 8 дисертації). На сторінках 32–33 дисертації містяться висновок, що «... на запобігання вчиненню правопорушень спрямована самоохорона, а не самозахист». Також на сторінці 53 міститься положення згідно з яким ведення

переговорів належить до заходів самоохорони. Наукові положення, що розмежовують самозахист і самоохорону також містяться на сторінках 73, 101 та 183 дисертації.

У зв'язку з цим постає питання чи означає це, що включення превентивної стадії до механізму самозахисту суб'єктивних цивільних прав у договірних відносинах все ж ознаменувє охоплення таким механізмом як сукупністю правових засобів також і правових засобів самоохорони, тобто відбувається поглинання самоохорони самозахистом або все ж таки у даному випадку йдеться більше про механізм як певний «методологічний підхід» до розгляду процесу захисту, застосування якого можна побачити, зокрема у юридичних дослідженнях, присвячених розгляду механізму правового регулювання цивільних відносин де в якості стадії такого механізму розглядають окреслення відносин, що підлягають регулюванню, хоча їх регулювання на цій стадії ще не відбувається.

2. Дисертанткою запропоновано передбачити невичерпний (універсальний) перелік способів самозахисту суб'єктивних цивільних прав, що можуть застосовуватися сторонами договору, та розташувати їх в порядку радикальності впливу на договірне правовідношення. Серед способів самозахисту передбачити заходи оперативного впливу, види забезпечення виконання зобов'язань та міри цивільно-правової відповідальності (пункт 2 наукової новизни одержаних результатів, с. 8, 80–82, 141–142 дисертації).

У зв'язку з цим постає питання чи не призведе впровадження нормотворцем такого підходу до збільшення випадків зловживань з боку учасників договірних цивільних відносин, коли вони намагатимуться виправдовувати самоуправство розширювальним тлумаченням системи способів самозахисту цивільних прав у договірних відносинах? Адже навіть для суду, який є професійним суб'єктом вирішення цивільних спорів і захисту суб'єктивних цивільних прав, відхід від *numerus clausus* способів захисту таких прав було здійснено лише у 2017 році шляхом внесення змін до абзацу

дванадцятого частини другої статті 16 ЦК України, а також викладенням статті 5 Цивільного процесуального кодексу України і статті 5 Господарського процесуального кодексу України у новій редакції.

Більше того, дисертантка описує історичний досвід зловживання «правом на проголошення урочистої промови» в епоху Стародавнього Риму, що у сучасному розумінні можна розглядати як форму зловживання правом на самозахист (с. 13–14 дисертації).

3. У роботі дисертанткою дуже широкого розкрито захисна природа застави (с. 37, 48, 83, 91, 96, 97, 139–154 дисертації). Це питання розроблено дуже ретельно як у динамічному, так у структурному ракурсах. Динамічна сторона питання розкривається на сторінках 134–135, зокрема зазначенням здобувачкою: *« ... на час встановлення види забезпечення виконання зобов'язання проявляють свій охоронний та стимулюючий характер, але ж ніяк не виступають способами захисту права. Отримати виконання порушеного зобов'язання за рахунок застосування видів забезпечення виконання зобов'язання кредитор може лише з моменту безпосереднього порушення його прав. Саме в цей момент види забезпечення виконання зобов'язань набувають характер правових способів захисту права, в тому числі самозахисту»*. На сторінці 141 дисертації отримують висвітлення структурні аспекти захисної природи застави: *« ... в межах застави проявляють себе різні способи самозахисту. Зокрема, відповідно до ст. 592 ЦК України у разі порушення заставодавцем правил про наступну заставу, правил про розпорядження предметом застави та в інших випадках, встановлених законом або договором, заставодержатель має право вимагати дострокового виконання зобов'язання (завжди як самозахист в якості зміни правовідношення), забезпеченого заставою, а якщо його вимога не буде задоволена, – звернути стягнення на предмет застави (як в межах самозахисту, так і за допомогою юрисдикційної форми захисту прав»* (с. 141 дисертації).

У зв'язку з цим у ході публічного захисту дисертації хотілося б почути більш концентровану аргументацію здобувачкою наукового ступеня висновку щодо віднесення до самозахисту прав у договірних відносинах «звернення стягнення на предмет застави», урахуваючи особливості позасудового порядку його здійснення.

Поряд із цим поставлені запитання і висловлені зауваження не стосуються концептуальних положень, а також висновків дисертаційного дослідження, торкаються дискусійних аспектів доктрини самозахисту цивільних прав, не впливають на загальну позитивну оцінку роботи і не применшують рівня наукової новизни отриманих результатів та їх наукової і практичної цінності.

Загальний висновок.

Дисертація Покровської Анастасії Олегівни «Самозахист у договірних відносинах» є самостійним завершеним дослідженням у якому вирішено наукове завдання суть якого полягає у з'ясуванні природи самозахисту в договірних відносинах та розробці механізму його оперативної реалізації й утвердженні права сторін договору в можливості ефективного захисту порушених прав без звернення до юрисдикційних органів.

Дисертаційне дослідження є логічним продовженням наукового осмислення питання самозахисту у цивільному праві в напрямку поглиблення існуючих наукових і практичних уявлень про його природу, підстави і порядок здійснення у договірних відносинах.

Характер наукової новизни представлених результатів проведеного дослідження, ступінь їх наукової обґрунтованості, рівень виконання поставленого наукового завдання, а також міра оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності у повній мірі відповідають вимогам, що висуваються до дисертаційних досліджень на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

У зв'язку з викладеним вище, дисертаційна робота «Самозахист у договірних відносинах», подана на здобуття наукового ступеня доктора

філософії за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право» відповідає вимогам пунктів 5–9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Покровська Анастасія Олегівна заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» галузі знань 08 «Право».

**Офіційний опонент –
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Волинського національного університету
імені Лесі Українки**

Денис СПЕСІВЦЕВ

26 січня 2024 року

